

KAPRONCZAY KÁROLY

KÓRHÁZI GYÓGYSZERÉSZET

A gyógyszerkészítés, mint foglalkozás ókori eredetű, amikor a betegséget kezelő gyógyító (legyen képzett orvos vagy ehhez értő) maga készítette el a „gyógyszert” vagy ahhoz értő embert irányított. A gyógyító eljárások leírásában mindig szerepel „medicamentum”, amit általában vagy az orvos rendelőjében vagy erre kialakított külön helyiségben állítottak elő. Legkorábbi, gyógyítással foglalkozó feljegyzéseinkben a gyógyszerész (vagy patikus) mint önálló foglalkozás jelenik meg, általában szerzetesek voltak, kolostori gyógynövénykertekben maguk gondozták a „gyógyszer alapanyagául” szolgáló növényeket.

A középkori városok státútumai is foglalkoztak gyógyszerárakkal, a patikanyitás feltételeivel és felügyeletével. Az utóbbi a városi orvos – ha volt ilyen – kötelessége lett, aki meghatározott időben ellenőrizte a gyógyszerek készítésének és az alapanyagok tárolásának módjait. Különös figyelmet szenteltek a mérgeknek, amelyeket szigorúan el kellett zárni. Az első név szerinti patikus Budán „Petrus physicus et apothecarius Budensis” volt 1303-ban. A „Statuta Civitatis Budensis” 1244–1421 között a 102. §.-ban a gyógyszerkereskedelmet szabályozta és megtiltotta, hogy a gyógyszerárban a patikaszeréken kívül mást (például ruhaneműt, szeszes italokat stb.) árusítsanak. Az írásos feljegyzések szerint mindig működött gyógyszerár Budán és később Pesten is, tulajdonosaikról, a patikatér berendezéséről nincs adat. Egy 1500 lelegejéről fennmaradt feljegyzés szerint létezett a mai budavári Tárnok utca helyén Platea Apothecariorum és ebben az időben 4-5 budavári és környéki gyógyszerárrol tudunk.

A paticariust időnként speciáriusnak is nevezték, utalva arra, hogy a patikában – a gyógyszerek mellett – cukorkészítményeket,

likőröket, és az ún. „aqua vitae”-t is árultak. A gyógyszerertár nem az utcára, hanem a ház belső udvarára nyílt, officinájába innen lehetett belépni. Az elfogadott előírások szerint növényi, állati és ásványi alapanyagokból készített gyógyszereket árultak, a termekben körbefutó állványokon – gyógyszerek és folyadékok tárolására – szirupkancsók és albarellók álltak. A gyógyszerész előírások (antidotariumok, később pharmacopeák/gyógyszerkönyvek) szerint dolgozott, ármeghatározó a hivatalos taxa volt. A gyógyszerészek céhekbe tömörültek, a gyógyszerészképzés is hasonlított a céhsziszter oktatasához, bár az oktatás a patikában történt, a gyógyszerész igazolása elegendő lett újabb gyógyszerertár megnyitásához és az önálló tevékenységhez. A XVI–XVII. században a legtöbb erdélyi és felvidéki városban működött gyógyszerertár, fenntartójuk többnyire a város volt, de tudunk főúri alapítású patikákról is. Ebben az időben a patika már díszes berendezésekkel, művészi állványedényzettel működött, hiszen a gyógyszerertár a társasági élet egyik színtere volt.

A patika- és patikushiány miatt – a XVII. században mindössze 27 gyógyszerertár volt a magyar királyság területén – a nemesi háztartásokban elterjedt a házi gyógyszerkészítés, a nemesi kúriákon őrzött „patikaládák kincsei” általában levelezéssel gyarapodtak, a családi levéltárak gyakran „gyógyszerkincsekről” szóló leveleket is tartalmaznak.

A reneszánsz korban alakult ki a mai értelemben vett gyógyszerertár, amely officinából, laboratóriumból, anyagraktárból esetleg drogpadról állt. Az officina volt a nagyobb helyiség, ahol a patikus fogadta a vásárlót, a díszes bútorzat és állványedényzet hatást gyakorolt a belépőre. Az officinát gyakran áruátadó ablak kötötte össze a gyógyszerkészítő laboratóriummal. A török uralom alól felszabadított Budavárban 1687-ben alapított gyógyszerertárat a mai Tárnok utcában Bösinger Ferenc Ignác gyógyszerész, amely gyógyszerertár Arany Egyszervú, majd 1750-től Arany Sas patika néven 1918-ig működött. Ma ezen a helyen áll az Arany Sas Patikamúzeum. A török uralom alól felszabadult Buda és Pest városában az 1600-as évek végén létesültek hosszabb-rövidebb életű pati-

kák, de döntő változást a felvilágosult abszolutizmus egészségügyet átszervező politikája eredményezett.

Mária Terézia a Helytartótanácson belül működő Egészségügyi Bizottság (1738) felmérése után elrendelte, hogy minden város és vármegye legalább egy gyógyszerterát köteles alapítani, felszerelni és működtetni. Az 1747. évi újabb felmérés szerint már 48 gyógyszerterát működött hazánkban, ez a szám 1792-re 193-ra emelkedett. 1754-ben kiadták a gyógyszerkészítést szabályozó ún. Pozsonyi Taxát, Torkos Justus János munkáját, az uralkodó patikaedényt gyártó manufaktúrákat alapított. A XVIII. században a püspökségekben (például Egerben, Vácott, Pozsonyban stb.) gyógyszerterákat alapítottak, hasonlóan a betelepült gyógyító szerzetesrendekhez, akik általuk fenntartott kórházakban is nyilvános patikákat nyitottak. Ezek általában csak az adott intézmény ellátására kaptak hivatalos engedélyt, de a nagy gyógyszer- és patikahiány miatt ezt megszegették, az adott település igényeit is kielégítették. Jellemző erre, hogy a Pesten megtelepült Irgalmas-rend (1730) nemcsak az Invalidus ház lakóit látta el gyógyszerrel, de kénytelen volt Pest város lakosságán is segíteni. Ez robbantotta ki az irgalmasok és az Arany Oroszlán (alapítva 1707) közötti torzszalkodásokat, ami nemcsak „szerződésszegést” jelentett az irgalmasok részéről, bár náluk mindig és minden gyógyszerhez térítés nélkül hozzá lehetett jutni, míg a városi patikára ez nem volt jellemző.

A Budán megtelepült Erzsébet apácák (1786) is női kórházuk mellett működtettek gyógyszerterát, de ez soha nem keveredett vitába sem a budavári Arany Sas, sem tabáni és vízivárosi polgári patikával. Más volt a helyzet az 1805-ben Budán megtelepedett és 1810-ben kórházat nyitott Irgalmas-renddel, akik szintén nyitottak gyógyszerterát, de kapacitásukat a város kérésére sem tudták növelni. Általában városrészenként egy-egy gyógyszerterát működött, a városi tanácsok szigorúan ügyeltek a „területi elvhez”, újabb alapítás elfogadásánál a lakosság ellátása volt a követelmény, a jelentkezőt inkább olyan városrésze tanácsolták, ahol nem működött patika. Gömörly Károly gyógyszerész 1803-ban alapított gyógyszerterát a

pesti Király utcában Szent Lélek patika néven és 1813-ban Pollack Mihállyal tervezette meg belső terét, amely berendezés ma a Semmelweis Orvostörténeti Múzeumban látható. Patikája valóságos reformkori irodalmi találkozóhely volt, a fiókok felirata szerint Petőfi Sándor, Kossuth Lajos, Eötvös József és Wachot Imre is látogatta az üzletet (a gyógyszerész egy-egy fiókba gyűjtötte a „törzsvásárlók” receptjeit, amelynek ellenértékét meghatározott időben egyenlítették ki).

A XIX. században nemcsak a fennálló rendeletek szabályozták a gyógyszertár alapítást, hanem a végzett gyógyszerészek számának emelkedése is. A szabadságharc idejére már közel 500 patika működött Magyarországon, Budán és Pesten számuk meghaladta a 30-at. A fejlődés 1860-ig megtorpant, de a dualizmus korában nagyobb alapítási hullám következett. A XX. század kezdetén a hazai patikák száma 1500 volt, de ez a szám állandóan alakult, mert sok gyorsan megszűnt, helyükbe újabbak létesültek. Bizonyos hullámvész a politika változásától függött: 1918-ban 2000 patika, Trianon után csak 900 volt a magyar állam területén, 1938-ban már 1400 körül mozgott az engedélyezett gyógyszertárak száma. A gyors fejlődés legfőbb oka a társadalombiztosítási szolgáltatások kiszélesedése volt, mert ez ingyenes vagy kedvezményes gyógyszerellátással járt.

Budapesten ekkor létesültek a biztosítótársaságok által működtetett patikák, illetve a századfordulótól elterjedt lett a kórházi patikák rendszere. E gyógyszertári típus kialakulását a „praktikus elvek” alakították: a legtöbb kórház már rendelkezett gyógyszertárral, amelyek az adott gyógyintézmény belső igényeit elégítették ki vagy a gyógyszertári termékeket szerezték be. A legtöbb kórház – függetlenül a fenntartótól – befogadta a különböző betegbiztosító betegeit, akiknek a kedvezményes gyógyszerellátását is „helyben” intézték. Igaz, a nagy betegbiztosítók (MABI, OTBA, OTI, Posta, Honvédség stb.) az 1920-as években sorra építették fel saját kórházukat, rendelőintézeteiket, ahol biztosított betegeiket látták el, de ezekben nyilvános gyógyszertárakat is szerveztek. A gyógyszertárak száma

Budapesten is emelkedett, de ezek egy része az előbbi rendszerhez tartozott.

Budapest „gyógyszerészi életében” döntő változást a gyógyszer-gyárak kialakulása jelentette az 1900-as évek legelején. A gyógyszer-tárak laboratóriumaiban nagyobb mennyiségű gyógyszert már nem lehetett előállítani, feltétlenül szükség lett olyan üzemekre, amelyek nagyobb mennyiséget is képesek voltak termelni, a forgalomnak átadni. Erről is szólunk majd a következő fejezetben.